

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ծայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Ճապոնական գրականություն, Պատմվածք, Արձակ

13+

Թարգմանիչ՝ Գայանե Բախտամյան

Նացումե Սոսեկի

Տասը երազ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՇԵՐ

Ես երազ էի տեսնում:

Ձեռքերս խաչաձևած նստած էի գլխավերևում, երբ մեջքի վրա պառկած կինը կամացուկ ասաց, որ շուտով կմահանա: Նրա գեղեցիկ դեմքը սպիտակին էր տալիս բարձի վրա թափված երկար մազերի միջից: Ձյունաճերմակ այտերը ջերմություն էին արձակում, շուրթերը ալ կարմիր էին: Նրան նայելով երբեք չէիր մտածի, թե նա շուտով կմահանա: Սակայն կինը կամաց ու պարզ ասաց, որ շուտով կմահանա: Ու ես մտածեցի. «Երևի, նա իսկապես կմահանա»:

— Մի՞թե: Դու կմեռնե՞ս,— անթարթ նայելով նրա դեմքին՝ հարցրի ես:

— Կմեռնեմ,— ասաց նա լայն բացելով աչքերը:

Հսկայական թաց աչքեր, եզերված երկար թարթիչներով, սևացող բիբերով: Եվ բիբերի խորքում պարզորոշ արտացոլվում էի ես:

Խորասուզվելով այդ գրեթե անհուն աչքերի մեջ ես մտածեցի՝ մի՞թե նա իսկապես մեռնելու է: Եվ շուրթերով հավելով բարձին նորից հարցրի.

— Դու չես մեռնում, չէ՞: Ամեն ինչ լավ է, չէ՞:

Կինը լայն բացելով հոգնած շագանակագույն աչքերը պատասխանեց.

— Ոչ, ես կմեռնեմ, ոչինչ անել հնարավոր չէ:

Կծկված սրտով հարցրի՝ տեսնու՞մ է, արդյոք, իմ դեմքը: Նա ժպտաց ու աչքերիս մեջ նայելով ասաց.

— Մի՞թե քո արտացոլանքը չես տեսնում:

Ես լուռ բարձրացա ու խաչաձևելով ձեռքերս՝ մտածեցի, որ նա անպայման կմահանա:

Որոշ ժամանակ անց նա նորից խոսեց:

— Երբ մահանամ, խնդրում եմ, հողին կհանձնես ինձ: Կփորես մարգարտախեցու ձևով մեծ փոս: Գերեզմանիս վրա կդնես երկնքից իջած ասուկ: Եվ խնդրում եմ՝ կսպասես ինձ, որովհետև ես դեռ կգամ քեզ մոտ:

— Ե՞րբ ես դու գալու,— հարցրի ես:

— Արևը կծագի, իսկ հետո մայր կմտնի: Եվ նորից կծագի ու նորից մայր կմտնի: Քանի դեռ այրվող արևը կբարձրանա արևելքից արևմուտք ու կիջնի արևմուտքից արևելք, դու կսպասե՞ս ինձ:

Ես լուռ գլխով արեցի: Նվաղած ծայնը ավելի ուժեղ հնչեց ու կինն ասաց.

— Խնդրում եմ՝ սպասիր ինձ հարյուր տարի: Հարյուր տարի սպասիր ինձ, գերեզմանիս մոտ նստած: Ես անպայման կգամ քեզ մոտ:

Ես միայն պատասխանեցի, որ կսպասեմ: Եվ ահա իմ կերպարը, որ հստակ արտացոլվում էր նրա սև բիբերի խորքում, խամրեց ու անհետացավ: Կարծես անշարժ ջուրը շարժվեց ու նրա մակերեսի արտացոլանքը ցրվեց ու հեռացավ: Եվ այդժամ բիբերը փակվեցին: Երկար թարթիչների միջից այտի վրայով գլորվեց արտասուքի կաթիլը: Նա մահացավ:

Ես իջա բակ ու սկսեցի փորել մարգարտախեցու ձևով փոս: Խեցին հսկայական էր հարթ ու սուր ծայրերով: Եվ ամեն անգամ, երբ ես հող էի առնում, խեցու ներքին փեղկերին կուրացուցիչ լուսնային լույս էր փայլում: Թաց հողի հոտ էր գալիս: Որոշ ժամանակ անց ես փորեցի փոսը: Դրա մեջ իջեցրի կնոջը ու ծածկեցի նրան փխրուն հողով: Երբ ես լցնում էի հողը, խեցու փեղկերին խաղում էր լուսնային լույսը:

Հետո ես գնացի աստղի ընկած բեկոր բերելու և զգուշորեն այն դրեցի հողաթմբի վրա: Աստղաբեկորը կլոր էր, երևի մինչև ընկնում էր երկնքից, անկյունները տաշվեցին ու հարթվեցին: Բեկորը բարձրացնելիս ու տեղադրելիս ձեռքերս ու կուրծքս թեթևակի տաքացան:

Ես նստեցի մամուռի վրա: Եվ մտածելով, որ այսպես պիտի սպասեմ հարյուր տարի, ձեռքերս խաչաձևած, նայում էի կյոռ գերեզմանաթմբին: Եվ ահա, ինչպես և նա ասել էր, արևելքից բարձրացավ արևը: Հսկայական այրող արև: Եվ շուտով նորից, ինչպես և նա ասել էր, արևը գլորվեց դեպի արևմուտք: Այն մայր մտավ վայրկենապես, դեռևս հրավառ: «Մեկ»,— հաշվեցի ես:

Որոշ ժամանակ անց բոսորագույն արևը նորից կամաց դուրս ելավ: Հետո գլորվեց անխոս լռության մեջ: «Երկու»,— նորից հաշվեցի ես: Այսպես հաշվելով՝ ես հաշվից ընկա և արդեն չգիտեի, թե քանի անգամ եմ տեսել հրակեզ արևը: Ես հաշվում էի ու հաշվում, իսկ աներևակայելիորեն բոսորագույն արևը անթիվ անգամ անցնում էր իմ գլխավերևով: Բայց հարյուր տարին այդպես էլ չէր լրանում: Եվ վերջապես նայելով մամուռակալած հողաթմբին, մտքովս անցավ, թե արդյո՞ք չի խաբել նա ինձ: Հանկարծ տապանաքարի տակից կանաչ ցողուն դուրս մղվեց ու ձգվեց իմ կողմը: Այն աճում էր աչքերիս առաջ ու կանգ առավ ուղիղ կրծքիս մոտ: Այդժամ թեթևակի դողացող ցողունի վրայի երկարավուն կոկոնը փոքր-ինչ խոնարհվեց, ուռճացավ ու բացվեց: Սպիտակ շուշանի դյուլթիչ բույրը: Հանկարծ վերևից ցողի կաթիլ իջավ ու ծաղիկն օրորվեց սեփական ծանրության տակ: Ես ձգվեցի ու համբուրեցի սպիտակ թերթիկները, որոնցից իջել էր սառը ցողը: Երբ ես բաց թողեցի շուշանը, ապա ակամայից նայեցի հեռավոր երկնքին, որտեղ առկայծում էր միայնակ արշալույսի աստղը:

Եվ միայն այդժամ ես հասկացա. «Հարյուր տարին անցավ»:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Ես երազ էի տեսնում:

Վանահոր մոտից դուրս գալով և անցնելով սրահի միջով, ես վերադարձա իմ սենյակ: Թղթե լապտերը աղոտ լույս էր արձակում: Երբ մի ծնկով իջնելով նստատեղի բարձիկի վրա, ես պտտելով ամրացնում էի լամպի պատրույգը, նրա թերայրուկը, ասես ծաղիկ, դանդաղ ընկավ կարմիր լաքած տակդիրի վրա: Մի վայրկյանով սենյակը լուսավորվեց: Բացովի միջնորմի վրա Բուսոնի¹ վրձնի կտավն է՝ այս ու այն կողմ ցրված, մեկ խամրած, մեկ վառ գույներով ցայտուն նկարված մուգ ուռենիները. ամբարտակի վրայով, ծղոտե բոլորագլխարկը գլխին քաշած, սարսռալով թափառում է ձկնորսը: Որմնախորշում թղթագլան կար, որի վրա պատկերված է ծովը հատող բողիխատվա Մանձյուն²: Մթության մեջ ինչ-որ տեղից զգացվում էր դեռևս մարմրող ծխափայտիկների հոտը: Վանքը հսկայական էր և այնտեղ իշխող լռության պատճառով թվում էր բոլորովին մարդագուրկ: Սակայն բավական էր վերև նայել, և կյոռ թղթե լապտերի կյոռ ստվերը մութ առաստաղի վրա, թվում էր՝ կենդանություն առավ: Դեռևս հենված լինելով ծնկիս վրա ձախ ձեռքով ես թեթևակի վեր

¹ Յոսա Բուսոն (1716-1783) - ճապոնացի պոետ և նկարիչ:

² Մոնձյու - բողիխատվա Մանջուշրի (սանսկրիտ), համարվում էր իմաստության մարմնացում, նրա ամենակարևոր գործառույթներից մեկն է օգնել մարդկանց հասնել գոյության մյուս ափը, այսինքն օգնել հասնել նիրվանայի:

բարձրացրի բարձիկը և աջով պրպտացի դրա տակ՝ այն իր տեղում էր: Ուղղելով բարձիկը ես թեթևացած նստեցի նրա վրա:

— Չէ՞ որ դու սամուրայ ես, իսկ սամուրայը անպայման պետք է հասնի պայծառացման,— ասաց վանահայրը:— Եթե քեզ ոչ մի կերպ չի հաջողվում հասնել պայծառացման, ուրեմն դու սամուրայ չես: Դու տականք ես: Հա-հա, բարկանում ես,— ծիծաղեց վանահայրը:— Ուրեմն ներկայացրու ինձ քո պայծառացման ապացույցները,— այսպես ասելով՝ նա գռեհկաբար մեջքով շրջվեց դեպի ինձ: Լկտի:

Մինչև որ հարևան սրահի հատակադիր ժամացույցները կհնչեցնեն ժամը, ես անպայման պայծառացման կհասնեմ: Դրանից հետո հենց այս գիշեր ես կվերադառնամ վանահոր սենյակ ու պայծառացումս կփոխանակեմ նրա գլխի հետ: Եթե ես պայծառության չհասնեմ, ստիպված կլինեմ պահպանել նրա կյանքը: Ինչ գնով ուզում է լինի, ես պիտի հասնեմ պայծառացման: Չէ՞ որ ես սամուրայ եմ: Եթե չկարողանամ հասնել պայծառացման, ես ինքնասպան կլինեմ: Անարգված սամուրայն ապրելու իրավունք չունի: Արժանավայել կմեռնեմ:

Այսպես մտածելով՝ ես ականայից նորից ձեռքս սահեցրի բարձիկի տակ ու հանեցի կարմիր լաքով պատած պատյանով դաշույնը: Ամուր սեղմելով երախակալը ես հանեցի դաշույնը կամրալաք պատյանից: Սառը շեղբը փայլեց մուգ սենյակում: Դաշույնը հոյակապն էր՝ այն հեշտությամբ դուրս սահեց պատյանից, կարծես լսվեց դրա ճեղքած օդի սուլոցը: Իմ ամբողջ զայրույթը ես ի մի էի բերել շեղբածայրի վրա: Ես նայում էի սուր ածելուն, ավաղ, ասես ասեղի անցքի չափ փոքրացած, և անդառնալիորեն մինչև ինը սուն ու հինգ բու³ սրված դաշույնի շեղբին, և մեջս հանկարծ անհաղթահարելի ցանկություն առաջացավ հարված հասցնել այդ սուր շեղբով: Արյունս հորդեց դեպի աջ դաստակս, բռնակը կպչուն դարձավ: Շուրթերս դողում էին:

Դաշույնը պատյանի մեջ դնելով՝ ես աջից խրեցի այն գոտուս տակ և նստեցի լոտոսի դիրքով: Դատարկություն, որի մասին ասում էր Ձյոսյուն⁴: Ի՞նչ էր այդ դատարկությունը: Գարշելի վանական,— ատամներով կրճտացրի ես:

Ես այնքան պինդ սեղմեցի ատամներս, որ քթանցքներիս միջով դուրս ցայտեց այրող շնչառությունս, քունքերս ցավեցին, աչքերս պատրաստ էին դուրս թռնել կապիճներից:

Ես տեսնում էի թղթագլանը: Ես տեսնում էի լապտերը: Ես տեսնում էի ծղոտի վրա պատկերված նկարը: Ես պարզորոշ տեսնում էի վանահոր գլուխը, փայլուն, ինչպես պղնձե թեյնիկ: Ես անգամ լսում էի ծաղրական բառերը, որ ժայթքում էին նրա ահագին շնաձկնանման բերանից: Հանդուգն վանական: Ինչ գնով էլ լինի, ես պիտի կտրեմ այդ սափրած գլուխը: Ես կհասնեմ պայծառացման: Դատարկություն, դատարկություն, կրկնում էի ինքս ինձ: Սակայն ինչքան էլ պնդում էի դատարկություն.

³ 9 սուն 5 բու - մոտ 30սմ:

⁴ Ձյետու կամ Ձյուսին (778-897) - Լինցզի (ճապ. Բինձայ) Չժաոչժոու Գունչեն (ճապ. Ձյոսյուն) Չանյան դպրոցի չինացի ուսուցիչ:

այնուամենայնիվ, ես զգում էի ծխափայտիկների հոտը: Անիծյալ անուշահոտություններ:

Սեղմելով բռունցքներս ես հանկարծ գլխիս այնպես հարվածեցի, որ քիչ մնաց գոռայի: Հետո ինչքան ուժգին կարող էի՝ սեղմեցի ատամներս: Թևատակերիցս քրտինքի առուներ հոսեցին: Մեջքս ասես փայտացավ: Ծալած ծնկներս հանկարծ սկսեցին կոտրատվել: Թող բոլորովին կոտրեն, — մտածեցի ես: Բայց ցավեցնում էր: Անտանելի էր: Սակայն «դատարկության» ընկալումն, այնուամենայնիվ, չէր գալիս: Հենց որ սկսում էր թվալ, թե ահա ես կհասնեմ դրան, նույնժամ ներխուժում էր ցավը: Ես կատաղեցի: Ես չարացած էի: Ես կատարելապես ջախջախված էի: Արցունքներս թափվում էին հեղեղի պես: Ցանկանում էի հսկայական ժայռի գագաթից ընկնելով մի հարվածով ճգմել ոսկորներս, ոչնչացնել մարմինս:

Բայց ես, այնուամենայնիվ, համբերում էի ու նստած էի անշարժ: Լուռ տանում էի գրեթե անտանելի ցավը: Ցավը կտրտում էր յուրաքանչյուր մկանս և ծակոտիների միջով տենդորեն մղվում դեպի դուրս, սակայն անխտիր բոլոր ծակոտիները փակ էին: Իրավիճակն, իրոք, բացարձակապես անելանելի ու անտանելի էր:

Այստեղ գլուխս մթազնեց: Եվ լապտերը, և Բուսոնի նկարը, և ծղոտե պատկերը, և որմնախորշի դարակը լողում էին աչքերիս առաջ: Ի՞նչ դատարկության հասնելու մասին էր խոսքը: Ես հագիվ էի կարողանում տեղս նստած մնալ: Եվ ահա հանկարծ հարևան սենյակի ժամացույցի ձայնը հնչեց — դին:

Ես ցնցվեցի: Աջ ձեռքս անմիջապես ձգվեց դեպի դաշույնը: Ժամացույցը երկրորդ անգամ հնչեց — դին:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Ես երազ էի տեսնում:

Մեջքիս վրա տանում եմ հինգ տարեկան տղայի: Ես գիտեմ, դա իմ երեխան է: Սակայն տարօրինակն այն է, որ նա ինչ-որ ժամանակ կուրացել է ու դարձել փոքրիկ բուդդայական վանական: Իմ այն հարցին, թե ե՞րբ է նա կուրացել — նա պատասխանեց՝ կարծես չգիտես, որ շատ վաղուց: Ձայնն անկասկած մանկական էր, սակայն խոսում էր մեծի պես:

Շուրջբոլորը կանաչին էին տալիս բրնձի դաշտերը: Նեղ արահետ: Մթության մեջ երբեմն նշմարվում էին ձկնկուլների ստվերապատկերները:

— Մենք բրնձի դաշտերի մեջ ենք, հա՞,— լսվեց մեջքիս կողմից:

— Որտեղի՞ց գիտես,— շրջվելով հարցրի ես զարմացած:

— Ձկնկուլների ձայնից,— պատասխանեց նա:

Եվ այդ պահին իսկապես երկու անգամ կանչեցին ձկնկուլները:

Ես վախեցա, թեև դա իմ որդին էր: Այդպիսի բեռով չգիտես, թե ինչ կարող էր պատահել հետո: Չթողնե՞մ նրան ինչ-որ տեղ, մտածեցի ես, և հեռուն

զննելով, մուրօ մեջ տեսա հսկայական անտառ: Հագիվ էի մտածել, թե չթողնե՞մ, արդյոք, նրան այնտեղ, երբ մեջքիս հետևից լսվեց.

— Հի՛- հի՛:

— Ի՞նչ կա ծիծաղելու

Երեխան չպատասխանեց: Միայն հարցրեց.

— Հայրիկ, ծա՞նր է քեզ համար:

— Ոչ,— պատասխանեցի ես:

— Ծուռո՞վ ծանր կլինի,— ասաց նա:

Ես լուռ քայլում էի դեպի անտառ: Արահետը գալարվում էր, բրնձի դաշտերի վերջը չէր էլ երևում: Մի առ ժամանակ անց կածանը երկատվեց: Ճամփաբաժանին ես կանգ առա շունչ առնելու:

— Այստեղ պիտի որ քար լիներ կանգնած,— ասաց փոքրիկ վանականը:

Եվ իսկապես ուղղանկյունաձև քար էր, մարդու հասակի կես չափի: Քարի վրա գրված էր. «Ձախում — Հիկկուբո, աջում — Հոտտահարա»: Չնայած մթնշաղ էր, սակայն կարմիր հիերոգլիֆները պարզորոշ երևում էին: Դրանք թունակարմիր էին, ինչպես կամրափոր մարդածկան որովայնը:

— Ծրջվիր դեպի ձախ,— հրամայեց փոքրիկ վանականը: Ես դեպի ձախ նայեցի — և հինավուրց անտառի սև ստվերը գլխովին ծածկեց մեզ: Ես կանգնած էի տարակուսանքի մեջ:

— Մի՛ վախեցիր,— նորից ասաց նա:

Եվ ես ակամայից քայլեցի դեպի անտառ: Ես մտածում էի. «Նա ամեն ինչ գիտի, չնայած կույր է»: Երբ ուղիղ ճանապարհը բերեց անտառ, մեջքիս հետևից լսվեց.

— Ախ, ինչ վատ է կույր ու անօգնական լինելը:

— Բայց չէ՞ որ ես քեզ տանում եմ, ճի՞շտ է:

— Ես ինձ այնքան անհարմար եմ զգում, որ դու ստիպված ես ինձ քարշ տալ: Սարսափելի է, երբ բոլորը ծաղրում են քեզ: Անգամ ծնողներդ:

Ես ուզում էի, ինչքան հնարավոր է, շուտ ազատվել նրանից: Եվ ես շտապեցի դեպի անտառ, մտադիր լինելով թողնել նրան այնտեղ:

— Եվս մի քիչ ու դու ամեն ինչ կհասկանաս: Ճիշտ այսպիսի մի երեկո էր,— ասես ինքն իրեն ասաց նա:

— Ինչի՞ մասին է խոսքը,— չարութունից խզվող ձայնով հարցրի ես:

— Ինչի մասի՞ն: Ասես դու չգիտես,— հեգնանքով պատասխանեց երեխան:

Եվ այստեղ ինձ թվաց, թե ես իսկապես գիտեմ, թե ինչի մասին է նա խոսում: Բայց ոչ մի կերպ չէի կարողանում հիշել, թե հատկապես ինչի: Ես միայն հիշեցի, որ ճիշտ այսպիսի երեկո էր: Եվս մի քիչ ու ես կհիշեմ ամեն ինչ: Դա սարսափելի կլինի: Պետք է հանգստանալ ու շուտափույթ թողնել նրան այստեղ, քանի դեռ չեմ վերհիշել, մտածում էի ես, անընդհատ

արագացնելով քայլերս: Միայն հիմա ես նկատեցի, որ անձրև է գալիս: Մուժն արագորեն թանձրանում էր: Ես համարյա թե հույսս կորցրել էի և միայն զգում էի, որ փոքրիկ վանականը սեղմվում էր մեջքիս: Այդ փոքրիկ վանականի մեջ, ասես հայելու, որ լույս էր սփռում ամեն մի մանրուքի վրա, արտացոլվում էին իմ ամբողջ անցյալը, ներկան ու ապագան: Բայց նա իմ որդին էր: Եվ նա կույր էր: Դա անտանելի էր:

— Եկանք, եկանք: Ահա այս կրիպտոմերիան:

Չնայած անձրևի աղմուկին, փոքրիկ վանականի ձայնը հստակ լսելի էր: Ես ակամայից կանգ առա: Մենք աննկատ հայտնվեցինք անտառի խորքում: Առջևում՝ երկու մետր հեռավորության վրա սևին տվող ծառն իսկապես կրիպտոմերիա էր:

— Հայրիկ, ահա այս կրիպտոմերիայի տակ էլ ամեն ինչ պատահեց, հիշում ես:

— Այո, այո,— շտապ պատասխանեցի ես:

— ԲուՆկի⁵ հինգերորդ տարին, Վիշապի տարում:

«Կարծես իսկապես ԲուՆկի հինգերորդ, Վիշապի տարում»,— մտածեցի ես:

— Դու սպանեցիր ինձ, ուղիղ հարյուր տարի առաջ: Չէր հասցրել նա խոսքն ավարտել, երբ ես հիշեցի, որ հարյուր տարի առաջ, ԲուՆկի հինգերորդ տարում, այսպիսի մի մուժ գիշերով, այս կրիպտոմերիայի տակ սպանեցի մի կույրի: Եվ հենց ես հասկացա, որ մարդասպան եմ, մեջքիս վրայի երեխան ծանրացավ, ասես Ձիծոյի⁶ քարե արձանը:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Ընդարձակ, զով նախասրահի կենտրոնում հանգստանալու համար նստարան է դրված, որի շուրջ դասավորված են փոքրիկ ծալվի աթոռներ: Երկար տարիների ընթացքում տևական նստելուց նստարանի երեսը փայլում էր սև փայլով: Անկյունում, փոքրիկ խոհանոցային սեղանի մոտ նստած է մի ծերուկ ու մենության մեջ վայելում է սակե: Որպես նախուտեստ՝ սոյայի սոուսի մեջ կար եփած միս ու բանջարեղեն:

Սակեյից ծերուկը կարմրել էր: Նրա երիտասարդություն ճառագող դեմքի վրա ոչ մի կնճիռ չկար: Միայն թավ ճերմակ մորուքն էր վկայում տարիքի մասին: Ես դեռ երեխա եմ: Հենց ես մտածեցի, թե տեսնես քանի տարեկան է ծերուկը, երբ տնային տնտեսուհին, որ փայտե դույլը ձեռքին դուրս էր եկել եղեգնյա ջրատարից ջուր լցնելու, ձեռքերը գոգնոցով սրբելով՝ հարցրեց.

— Պապիկ, դու քանի՞ տարեկան ես:

⁵ ԲուՆկի հինգերորդ տարին - 1808թ.:

⁶ Ձիծո - բոսնիական Զիտիրգարբի (սանսկրիտ):- Ճապոնիայում պաշտվում է որպես ճամփորդների ու երեխաների պահապան (դրա համար նրա կերպարանքը հաճախ զարդարում է մանկական կապագլխարկներն ու կրծկալները): Ձիծոյի քարե արձանները դնում են բուդդայական տաճարներում, ճանապարհների երկայնքով, մանկական գերեզմաններին:

Ծերուկը հանգիստ կուլ տալով պատառը՝ անվրդով պատասխանեց.

— Է՛հ, ես էլ արդեն չեմ հիշում:

Տնտեսուհին ձեռքերը բարակ գոտկատեղին դրած կանգ առավ ծերունու մոտ ու սկսեց զննել նրա դեմքը: Ծերուկը մի շնչում դատարկեց հսկայական, թեյի բաժակի չափ սակեով սափորը և կտրուկ արտաշնչեց սպիտակ բեխերի միջով: Տնտեսուհին հարցրեց.

— Իսկ որտե՞ղ է քո տունը, պապիկ:

— Արգանդում, որ պորտի հետևում է,— դուրս պրծավ նրանից:

Տնտեսուհին, շարունակելով ձեռքերը պահել գոտկատեղի վրա, նորից հարցրեց.

— Իսկ ու՞ր ես դու գնում:

Ծերուկը նորից մի շնչում դատարկելով թեյի բաժակի չափ սափորիկի տաք սակեն և կտրուկ արտաշնչելով՝ ասաց.

— Դե, այ այնտեղ:

Երբ տնտեսուհին կրկին հարցրեց՝ ուղիղ, ի՞նչ է, նրա խորը արտաշնչումը անցավ սյոճի⁷-միջնորմի միջով, և շրջանցելով ուռենիների մացառուտները, ուղղվեց ուղղակի դեպի գետի ափ:

Ծերուկը դուրս եկավ փողոց: Ես դուրս եկա նրա հետևից: Նրա գոտուց կախված էր փոքրիկ դդում-շիշը: Ուսից կախված էր ուղղանկյունաձև տուփ: Նա հագած էր բաց դեղին գույնի կարճ վարտիք ու անթևք բաճկոնակ: Միայն զուգագուլպա-թաբին⁸ էր վառ դեղին գույնի: Ըստ երևույթին դրանք կաշվից էին:

Ծերուկը հայտնվեց ուղղակի ուռենիների թփուտներում: Ուռենիների տակ մի քանի երեխա էր խաղում: Ծիծաղելով ծերուկը գուտու տակից բաց դեղին սրբիչ հանեց: Փաթաթեց այն, ասես թղթի երկար շերտ⁹ ու դրեց գետնին: Հետո դրա շուրջ մեծ շրջան գծեց: Վերջապես ուսից կախված տուփից հանեց պղնձե շվի, որով որ ձգան-կոնֆետ վաճառող փողոցային առևտրականները կանչում են գնորդներին:

— Այժմ այս սրբիչը օձ կդառնա: Հապա նայե՛ք, նայե՛ք,— ասում էր նա:

Երեխաները շունչները պահած նայում էին սրբիչին: Եվ ես նրանց հետ միասին:

— Նայեք, նայեք: Լա՞վ է,— ասում էր ծերուկն ու փչելով շվին՝ սկսեց պտտվել շրջագծով:

Ես աչքս չէի կտրում սրբիչից: Սակայն այն անշարժ ընկած էր: Ծերուկը փչում էր շվին «պի-ի պի-ի»: Եվ շարունակ պտտվում էր: Նա զգուշորեն

⁷ Սյոճի - բացովի միջնորմեր, որ իրենցից ներկայացնում են թուղթ ձգած փայտե շրջանակներ

⁸ Տաբի - առանձնացված բուրձ մատով զուգագուլպաներ:

⁹ Թղթի երկար կտորների վրա գրի էին առնվում բուդդայական տաճարին նվիրատվություն տվողների անունները, հետո դրանք փաթաթվում և մոցվում էին Բուդդայի արձանի մեջ:

շորոր էր տալիս ծղոտե սանդալներով ոտնաթաթերի վրա, գողեգող ման գալիս շրջանով, ասես զգուշանում էր սրբիչին վախեցնելուց: Եվ սարսափելի էր, և հետաքրքիր:

Հանկարծակի ծերուկն իջեցրեց շվին: Բացելով ուսից կախված տուփը զգուշորեն բռնեց սրբիչի ծայրից ու կտրուկ շարտեց այն տուփի մեջ:

— Ահա այսպես, իսկ հիմա այն օձ կդառնա: Հիմա ցույց կտամ, հիմա ցույց կտամ,— ինքն իրեն խոսելով ծերուկը շարունակեց ճանապարհը: Անցնելով ուռենիների մացառուտները, նա ուղղվեց նեղ արահետով ուղիղ դեպի ներքև: Ես ուզում էի տեսնել օձին և նեղ արահետով հետևեցի նրան: Ծերուկը գնում էր՝ ժամանակ առ ժամանակ ինքն իրեն խոսելով:

— Հիմա, հիմա: Օձ կդառնա:

Վերջապես, քթի տակ երգելով՝ «Հիմա կդառնա, օձ կդառնա, անպայման կդառնա, շվի կնվագի», նա ասի դուրս եկավ: Ափին ոչ կամուրջ կար, ոչ նավակ, և ես մտածեցի, որ նա երևի այստեղ կանգ կառնի և ցույց կտա տուփի մեջ գալարված օձը: Սակայն ծերուկը ճղփոցով մտավ գետը: Սկզբից նա քայլում էր մինչև ծնկները ջրի մեջ, սակայն յուրաքանչյուր քայլով ջուրը բարձրանում էր, ծածկելով նրան մինչև գոտկատեղը, հետո մինչև կուրծքը: Իսկ նա անընդհատ քթի տակ երգում էր. «Ավելի խոր, ավելի մութ: Հենց հիմա» — և գնում էր առաջ: Ահա արդեն և մորուքը, և դեմքը, և գլուխը, և գլխաշորը անհետացան տեսադաշտից:

Ես կարծում էի, թե ծերուկը մյուս ասի դուրս գալով, ցույց կտա օձին, և անընդհատ սպասում էի՝ մեն-մենակ կանգնած մնալով եղեգի մացառուտներում: Բայց ծերուկն այդպես էլ չերևաց:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Ես երազ էի տեսնում:

Դա տեղի է ունեցել շատ վաղուց, համարյա այն ժամանակներում, երբ ապրում էին աստվածները: Ես գինվոր էի, հաջողությունը երես էր թեքել մեզնից, և մենք պարտություն կրեցինք: Ես գերի ընկա ու ինձ քարշ տվեցին թշնամական հրամանատարի մոտ:

Այն ժամանակներում մարդիկ բարձրահասակ էին: Եվ բոլորը երկար մորուքներ էին պահում: Ձգված կաշվե գոտիներից կախված էին փայտի պես ուղիղ սրերը: Աղեղները, ըստ երևույթին, պատրաստված էին գլիցինիայի հաստ, անմշակ ճյուղերից: Կեղևը չհանված ու անլաք: Բոլորովին անճաշակ աշխատանք:

Թշնամական հրամանատարը աջ ձեռքով մեջտեղից ամուր սեղմելով աղեղը և ծայրը կպցնելով հողին՝ նստած էր սակեի շրջված սափորի վրա: Ես նայեցի նրա դեմքին՝ թավ հոնքերը հատվում էին քթարմատի մոտ: Այն ժամանակներում, իհարկե, ածելի չկար:

Ես գերի էի ու ինձ նստատեղ չէր հասնում: Այնպես որ ոտքերս խաչաձևած ես նստել էի խոտերի վրա: Ոտքերիս հագած ունեի մեծ ծղոտե ոտնամաններ: Այն ժամանակ ծղոտե ոտնամանները երկարաճիտք էին և

հասնում էին մինչև ծնկները: Վերևից ծղոտը գեղեցկության համար անմշակ էր թողնված, այն ծոպերով իջնում էր ներքև ու քայլելիս խշխշում:

Կրակը մոտեցնելով՝ զորահրամանատարը նայեց դեմքիս ու հարցրեց. «Կյա՞նք, թե՞ մահ»: Այն ժամանակվա սովորության համաձայն յուրաքանչյուր գերու տալիս էին այդ հարցը: «Կյանք» պատասխանը նշանակում էր հանձնվել, իսկ «մահ» հնազանդվելուց հրաժարում: Ես հակիրճ պատասխանեցի «մահ»: Չորահրամանատարը բաց թողնելով հողի մեջ խրված աղեղը՝ հանդարտ քաշեց գոտուց կախված փայտի պես ուղիղ սուրը: Քամուց բորբոքված կրակն անցավ սրի ածելիով: Բացելով ձեռքիս ափը, ասես թխկու տերև, ես աջ ձեռքս մեկնեցի զորահրամանատարին: Այդ շարժումը նշանակում էր — սպասեք: Չորահրամանատարը զրնգոցով սուրը դրեց պատյանի մեջ:

Այն ժամանակ ես սիրահարված էի: Ես ասացի, որ մահից առաջ կուզենայի գեթ մի վայրկյանով տեսակցել սիրած կնոջս հետ: Չորահրամանատարը պատասխանեց, որ կսպասի մինչև արևածագ, մինչև առաջին աքլորականչերը: Հարկ էր նրան այստեղ կանչել մինչև լուսածագ: Եթե մինչև առաջին աքլորականչերը նա չգա, ինձ կսպանեն առանց վերջին անգամ նրան տեսնելու:

Սափորի վրա նստած՝ զորահրամանատարը նայում էր կրակին: Ես, առաջվա պես, խաչաձևած մեծ ծղոտե ոտնամաններով ոտքերս, նստած էի խոտերի վրա ու սպասում էի նրան: Մուրը թանձրանում էր: Ժամանակ առ ժա մանակ կրակը բորբոքվում էր: Այդ պահերին բոցը թեթևակիորեն առնում էր զորահրամանատարի դեմքը: Նրա աչքերը փայլում էին սև հոնքերի տակից: Ինչ-որ մեկը մոտեցավ ու սկսեց կրակին ճյուղեր ավելացնել: Շուտով կրակը ուժգին բորբոքվեց: Կրակը խիզախորեն ճարճատում էր, ասես հանդգնելով ցրել մուրը:

Այդ ժամանակ կինը դուրս էր բերում հետևի բակում կաղնուց կապված սպիտակ ձիուն: Երեք անգամ շոյելով բաշը՝ նա թեթևորեն ցատկեց ձիու վրա: Ոչ թամբ կար, ոչ ասպանդակ՝ ձին սանձված չէր: Երկար սպիտակ ոտքերը հարվածեցին կլոր կողերին: Ձին քառատրոփ վարգեց: Ինչ-որ մի տեղ խարույկ վառեցին ու երկինքը հեռվում շառագունեց: Ձին մթության մեջ թռչում էր դեպի այդ լույսը: Պրկված ռունգերից շնչառությունը դուրս էր գալիս ասես հրեղեն շիթեր: Բայց կինը նորից ու նորից մտրակում էր ձիուն բարեկազմ ոտքերով: Ձին իմ կողմը թռավ այնպիսի արագությամբ, որ օդի մեջ լսվեց սմբակների զրնգոցը: Կնոջ երկար վարսերը ժապավենների պես ծածանվում էին մթության մեջ: Եվ, այնուամենայնիվ, նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասնել կրակին:

Հանկարծ խավարի մեջ, ճանապարհի եզրին լսվեց աքլորի «ծուղրուղուն»: Կինն ուղղվեց ու երկու ձեռքերով, ամբողջ ուժով ձգեց սանձերը: Ձին առջևի սմբակներով խրվեց գառիթափի եզրը:

«Ծուղրուղու» — նորից կանչեց աքլորը:

«Ահ»՝ բացականչեց կինն ու միանգամից բաց թողեց սանձերը: Ձին տապալվեց ծնկների վրա: Եվ հեծյալի հետ միասին գլորվեց դեպի ներքև:

Ժայռի տակ խոր անդունդ էր: Ժայռի ծայր եզրին, մինչև հիմա երևում են սմբակների հետքերը: Դա Ամանոծյակու¹⁰ դեն էր կանչել աքլորի ծայնով: Քանի դեռ ժայռի եզրին երևում են սմբակների հետքերը, Ամանոծյակուն իմ թշնամին կլինի:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Լուր էր տարածվել, թե Հոկոկունի տաճարի դարպասների մոտ Ունկեյը¹¹ ծառերի փայտից Նիո¹² պահապաններ է կտրում, և ես որոշեցի զբոսանքի դուրս գալ դեպի այդ կողմերը: Պարզվեց, որ այնտեղ արդեն ահագին մարդ էր հավաքվել: Ամբոխը աղմկում էր:

Դարպասների առաջ, մոտ տաս մետր հեռավորության վրա կանգնած էր հսկայական սոճի նրա բունը թեքությամբ էր աճում ու իր ճյուղերում թաքցնելով դարպասների կղմինդրե տանիքը, սլանում էր դեպի կապուտակ երկնքի խորքերը: Սոճու կանաչն ու դարպասների կարմիրը հիանալի փոխլրացնում էին միմյանց: Եվ հարմար տեղ էր բուսել սոճին: Այն թեքությամբ էր աճում և տարածվելով տանիքի մակարդակի վրա, չէր ծածկում դարպասների ծախ կողմը: Այդ տեսարանը հիշեցնում էր հին ժամանակները, թվում էր՝ տեղափոխվել եմ Կամակուրայի դարաշրջան:

Սակայն շրջապատի մարդիկ, ինչպես և ես, Մեյձի¹³ դարաշրջանի մարդիկ էին: Նրանց մեջ շատ էին րիկշաները: Նրանք ակնհայտորեն ժամանակ էին ձգում, սպասելով հաճախորդների:

— Ինչ հսկա է,— ասաց մեկը:

— Այո, դժվար է, սա մարդ քանդակել չէ,— ծայնակցեց մյուսը:

Ճիշտ է՝ մտածեցի ես:

— Իսկապես Նիո է: Այ քեզ բան, այսօր էլ են հատում Նիո: Իսկ ես կարծում էի, թե բոլոր Նիոները հինավուրց են,— ասաց մի տղամարդ:

— Ախ, ինչ ուժեղն է: Չէ՞ որ ասում են, որ Նիոն աժդահա է: Որ վաղուց արդեն Նիոյին հավասար հսկաներ չկան:

Ունկեյը բոլորովին ուշադրություն չդարձնելով անբանների դատափետությունների վրա, աշխատում էր փորագրելու դանակով ու մուրճիկով: Եվ ոչ մի անգամ հետ չըջվեց: Մի քիչ վեր բարձրանալով՝ նա սկսեց քանդակել Նիոյի դեմքը:

Նա գլխին ուներ ոչ մեծ ծիսակարգային գլխարկ, հագել էր ինչ-որ հին կիմանո, երկար թեզանիքները ամրացված էին մեջքին: Հին շորերով նրա կերպարը չէր համադրվում շուրջն աղմկող մարդկանց արտաքին տեսքին:

¹⁰ Ամանոծյակու - ժողովրդական հավատալիքներում չար դև, որը հաճախ հանդես է գալիս կնոջ կերպարով, սիրում է խաթարել մարդկանց նպատակներն ու ծրագրերը, հայտնի է որպես հմուտ նմանակող:

¹¹ Ունկեյ (° -1223) - Կամակուրայի (1185-1333) դարաշրջանի քանդակագործ:

¹² Նիո - բուդդայական տաճարի պահապան-աստվածություններ, հաճախ երկու Նիո պահապաններ կանգնած են լինում տաճարի դարպասների աջ և ձախ կողմերում: Ներկայացվում են հսկաների տեսքով մինչև գոտկատեղը մերկ, կատաղի ու ահարկու, բուդդայականության թշնամիների վրա սարսափ տարածող:

¹³ Մեյձի դարաշրջան - 1868-1911:

Ես մտածեցի. «Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ Ունկեյը մինչև հիմա կենդանի է»: Մտորելով այն մասին, թե որքան տարօրինակ է այդ ամենը, ես, իհարկե, աչքս չէի կտրում քանդակագործից:

Սակայն գործի մեջ ընկղմված Ունկեյը չէր նկատում ոչ մի տարօրինակություն: Երիտասարդը, որ գլուխը ետ գցած հետևում էր նրան, շրջվեց դեպի ինձ ու հիացմունքով ասաց.

— Այո, ահա թե ինչ է նշանակում Ունկեյ լինելը: Մենք գոյություն չունենք նրա համար: Միայն ինքը ու Նիո պահապաններն են երկնքի առաջ: Հրաշալի է:— Այս խոսքերն ինձ հետաքրքրեցին, ու ես հայացք նետեցի երիտասարդի վրա: Իսկ նա շարունակում էր.— Տեսեք, թե ինչպես է նա աշխատում փորիչով ու մուրճիկով: Ամեն ինչ ենթակա է նրա հրաշագործ վարպետությանը:

Այժմ Ունկեյը քանդակում էր երեք սանտիմետր հաստությամբ թավ հոնքերը նա կայծակնային արագությամբ դուրի դանակը դնում էր մեկ լայնակի, մեկ թեքությամբ եւ վրայից հարվածում մուրճիկով: Շեշտակի շարժումներով նա ռանդում էր հաստ ծառը և խիտ տաշեղները դուրս էին թռչում մուրճիկի հարվածների տակից: Մի ակնթարթում երևաց քթի մի թևը զայրացկոտ պրկ ված ռունգով: Փորիչի հպումները ճշգրիտ էին, քանդակագործը չէր կասկածում:

— Ինչքան թեթև է աշխատում փորիչով: Հոնքերն ու քիթը ստացվում են ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին որ պիտի լինեն,— գմայլված ասացի ես:

Երիտասարդը տեղն ու տեղը պատասխանեց.

— Մի՞թե այս հոնքերն ու քիթը հատված են փորիչի միջոցով: Ոչ, նրանք արդեն պարփակված են ծառի մեջ, իսկ փորիչն ու մուրճիկը միայն դուրս են բերում դրանք: Դա նույնն է, ինչ-որ հողից քար փորելը: Հավատացե՞ք ինձ:

Եվ այստեղ ես առաջին անգամ մտածեցի, որ այսպես է ստեղծվում քանդակը: Իսկ եթե դա ճիշտ է, ուրեմն այն հասանելի է բոլորին: Եվ ես ինքս ցանկացա քանդակել Նիո: Հեռանալով ամբոխից ես անհապաղ վերադարձա տուն:

Գործիքների տուփից հանելով փորիչ և երկաթե մուրճիկ, ես դուրս եկա այգի: Այնտեղ շատ չորսուներ կային, որոնք պիտանի էին քանդակելու համար: Օրերս փոթորիկը մի կաղնի էր պոկել և աշխատողը սղոցել էր այն հետագայում վառելու համար:

Ես ընտրեցի ամենամեծ քոթուկը ու աշխուժորեն սկսեցի հատել: Բայց, ավաղ, նրանում Նիո չկար: Անհաջող էր և հաջորդ քոթուկի հետ փորձս — նորից չստացվեց Նիոյին դուրս բերել: Երրորդի մեջ ևս Նիո չկար: Ես վերցնում էի քոթուկ քոթուկի հետևից ու Նիո հատում, սակայն նրանցից ոչ մեկում թաքնված չէր Նիոն: Վերջապես ես գիտակցեցի, որ Նիոն չէր կարող թաքնված լինել Մեյծի ժամանակաշրջանի փայտի մեջ: Եվ այդժամ ես գրեթե հասկացա, թե ինչու է Ունկեյը կենդանի մինչև հիմա:

Չգիտես ինչու, ես շրջագայում էի մի մեծ նավով: Գիշեր ու ցերեկ, սև ծուխ արտանետելով, նավն առանց կանգառի առաջ էր ընթանում՝ ճողփելով ալիքներն ու սարսափելի դողդյուն արձակելով: Սակայն ես չգիտեի, թե ուր է նավարկում նավը: Ածուխի կայծառի նման շիկացած արևը ծագում էր ծովի խորքից: Արևը բարձրանում էր բարձր կայմասյան գագաթից վերև: Հազիվ էի հասցնում մտածել, որ այժմ այն կկանգնի վերևում, երբ մի ակնթարթում առաջ անցնելով հսկայական նավից, այն հայտնվում էր առջևում: Իսկ հետո թշալով, ինչպես ածուխի կայծառը, նորից ընկղմվում էր ծովի խորքերը: Եվ ամեն անգամ հեռվում կապույտ ալիքները ներկվում էին մուգ բոսորագույն: Ահարկու դողդյունով նավը հետևում էր այդ բոսոր հետքերին: Բայց ոչ մի կերպ չէր հասնում դրանց:

Մի անգամ ես կանգնեցրի խմբի անդամներից մեկին ու հարցրի.

— Մեր նավը դեպի արևմուտք է գնում:

Սա որոշ ժամանակ մտախոգ նայում էր ինձ և վերջապես պատասխանեց.

— Ինչո՞ւ եք այդպես կարծում:

— Չէ՞ որ մենք նավարկում ենք մայր մտնող արևի հետքով:

Նա բարձրաձայն ծիծաղեց, և մեջքով շրջվելով հեռացավ:

— Արևմուտք գնացող արևը կգա արևելք, ճի՞շտ է: Արևելք գնացող արևը ծագումով արևմուտքից է, ճի՞շտ է: Մենք ալիքների կատարներին ենք: Նավարկում ենք ծովով: Տրվում ենք ալիքների կամքին,— երգեցիկ ձայնով ասաց նա:

Ես շարժվեցի դեպի նավաքիթ: Այնտեղ նավաստիները կամաց-կամաց բաց էին թողնում հաստ ճոպանը:

Ես ինձ բոլորովին անօգնական զգացի: Ես չգիտեի, թե երբ եմ ափ իջնելու:, Չգիտեի անգամ, թե ուր ենք մենք նավում: Իրական էր միայն ալիքները ճողփող ու սև ծուխ արձակող նավը: Շուրջբոլորն ամեն ինչ կապույտին էր տալիս: Երբեմն ալիքները մուգ կապույտ երանգ էին ստանում: Եվ միայն նավարկող նավի շուրջն էր անընդհատ սպիտակ փրփուր գոյանում: Ես ինձ անչափ միայնակ էր զգում: Քան նավարկել այս նավով, ավելի լավ չէ՞ր ծովը նետվել ու միանգամից մեռնել,— մտածում էի ես:

Նավի վրա բազմաթիվ ուղևորներ կային: Մեծ մասը օտարերկրացիներ: Ամենատարբեր դեմքերով: Մի անգամ, երբ երկինքը մթնոլորտ և սկսվեց ծովաճոճումը, մի կին կաչելով բռնատեղերից սկսեց աղեկտուր լաց լինել: Սպիտակին էր տալիս թաշկինակը, որով նա սրբում էր արցունքները: Նրա հագին եվրոպական շրջագգեստ կար, կարծեմ՝ չթե: Նրան նայելով ես հասկացա, որ միայն ինձ համար չէ դժվար:

Մի երեկո, երբ ես բարձրանալով տախտակամած՝ մենության մեջ նայում էի աստղերին, ինձ մի օտարական մոտեցավ ու հարցրեց, թե բա՞ն եմ հասկանում աստղագիտությունից: Ես այնքան վատ էի զգում, որ ուզում էի մեռնել: Ինչ աստղագիտության մասին կարող էր խոսք լինել: Ես ոչինչ չպատասխանեցի: Այդժամ օտարականը սկսեց պատմել Յուլի համաստեղությունում Յոթ Քույրերի կուտակման մասին: Հետո ասաց, որ

աստղերն ու ծովերը Աստծո կողմից են ստեղծված: Իսկ վերջում հարցրեց, թե հավատո՞ւմ եմ, արդյոք, Աստծուն: Ես լուռ նայում էի երկնքին:

Մի անգամ ես մտա դահլիճ. ճոխ հագնված երիտասարդ կինը, մեջքով դեպի ինձ նստած, նվագում էր դաշնամուրի վրա: Նրա կողքին կանգնած և բերանը լայն բացած, ինչ-որ մեներգ էր կատարում բարձրահասակ գեղեցկադեմ մի երիտասարդ: Այդ երկուսի համար ուրիշ ոչ ոք գոյություն չունեի: Երևի նրանք անգամ մոռացել էին, որ նավարկում են:

Ես գնալով ավելի վատ էի զգում: Եվ վերջապես ես վճռեցի մեռնել: Մի երեկո, երբ շուրջս ոչ ոք չկար, ես կամքս բուռն հավաքեցի ու ցատկեցի ծովը: Սակայն այն պահին, երբ ես հրվեցի տախտակամածից ու ցատկեցի նավից, ես այլևս չէի ուզում մեռնել: Հոգու խորքում ես փափագում էի կանգ առնել: Սակայն արդեն ուշ էր: Ուզում էի դա, թե ոչ, սակայն ես անդառնալիորեն ընկնում էի ծովի մեջ: Ըստ երևույթին նավն իսկապես հսկայական էր, ոտքերս ոչ մի կերպ չէին հասնում ջրին: Սակայն բռնվելու տեղ չկար ու ջուրն աստիճանաբար մոտենում էր: Ավելի ու ավելի էր մոտենում, ինչքան էլ կուչ էի ածում ոտքերս: Սև ջուր:

Այդ րոպեին նավը, ինչպես միշտ արտանետելով ծխի սև քուլաները, կողքովս անցավ: Ես հանկարծ հասկացա, որ, այնուամենայնիվ, ավելի լավ է նավարկել, անգամ եթե չգիտես, թե ուր է գնում նավը: Սակայն այդ պայծառամտությունն արդեն ոչինչ չէր կարող փոխել: Համակված անսահմանափակ զղճումով ու սարսափով՝ ես կամաց ընկնում էի սև ջրերի խորքը:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Երբ ես ոտք դրի վարսավիրանոցի շեմին, սպիտակ խալաթներով մի քանի տղամարդ խմբովին գոչեցին. «Բարի գալուստ»: Կանգ առնելով դահլիճի մեջտեղում ես շուրջս նայեցի. ուղղանկյունաձև սենյակ, երկու կողմից բացված են պատուհաններ, մնացած երկուսի տակ կախված են հայելիներ: Ես հաշվեցի վեց հատ: Ես մոտեցա ու նստեցի դրանցից մեկի առաջ: Կաշվե նստարանը տակիս հարմարորեն ճռռաց: Աթոռն անչափ հարմարավետ էր: Դեմքս հստակորեն արտացոլվում էր հայելու մեջ: Արտացոլանքից այն կողմ երևում էր պատուհանը և դրամարկդի շեղակի վանդակը: Դրամարկդի մոտ ոչ ոք չկար: Ես լավ տեսնում էի պատուհանից այն կողմի անցորդներին: Ահա կողքով անցավ Սյոտարոն կնոջ հետ: Եվ ե՞րբ է նա հասցրել հայթայթել այդպիսի մոդայիկ ծղոտե բոլորագլխարկը: Եվ ե՞րբ է հասցրել կին ունենալ: Տարօրինակ է: Նրանք երկուսն էլ այնպիսի լուրջ տեսք ունեին: Նախքան ես կհասցնեի գննել կնոջ դեմքը, նրանք արդեն անցան պատուհանը:

Ահա գալիս է թոֆի-կաթնաշոռի վաճառողը՝ եղջերափողով հրապուրելով գնորդներին: Եվ քանի որ նա քայլում էր փչելով եղջերափողը, թվում էր, թե նրա այտերն ուռել էին մեղուների խայթոցից: Նա այդպես ուռած այտերով էլ անցավ, իսկ ինձ համակեց անհանգստությունը: Ես չէի կարողանում ազատվել այն մտքից, որ նրան անընդհատ խայթում են մեղուները:

Հայտնվեց մի գեյշա: Նա դեռևս չպարված չէր: «Սիմադա» սանրվածքի հանգույցը բացվել էր, և նրա տեսքը մի տեսակ թափափված էր: Դեմքը քնաթաթախ էր, դեմքի գույնը հիվանդոտ: Խոնարհվելով նա խոսքի բռնվեց մեկի հետ, սակայն նրա խոսակցին ես չէի տեսնում: Այդ պահին ինձ մոտեցավ սպիտակ խալաթով մի հաղթանդամ տղամարդ, ձեռքին մկրատ ու սանր, և կանգ նելով թիկունքումս սկսեց գննել գլուխս: Դիպչելով բարակ բեղերիս, ես հարցրի. «Ինչպե՞ս է: Ի՞նչ կարելի է անել»: Սպիտակ հագած տղամարդը ոչինչ չպատասխանելով՝ սաթի գույնի սանրով թեթևակի թխթխկացրեց գլխիս:

— Դե ինչ, մազերը երևի պետք է կտրել, ի՞նչ եք կարծում,- հարցրի ես սպիտակ հագած տղամարդուն: Տղամարդը նորից ոչինչ չպատասխանելով՝ վարպետորեն չրխկացրեց մկրատով:

Ես աչքս չէի կտրում հայելուց, վախենալով բաց թողնել թեկուզ և մեկ շարժում, սակայն հենց որ չխկչխկաց մկրատը և դես ու դեն թռան իմ սև մազերը, ես սարսափեցի ու աչքերս կկոցեցի:

— Պարոն, դուք փողոցում տեսե՞լ եք ոսկե ձկնիկներ վաճառողին,— նույն պահին հարցրեց սպիտակ հագած տղամարդը:

Ես պատասխանեցի, որ չեմ տեսել: Սպիտակ հագած տղամարդն այլևս ոչ մի բառ չասելով՝ առանց կանգ առնելու աշխատում էր մկրատով: Հանկարծ նա բացականչեց. «Զգույշ»: Հանկարծակի գալով՝ ես բացեցի աչքերս և սպիտակ հագած տղամարդու թևքի տակ տեսա հեծանիվի անիվն ու ռիկշայի կողափայտը: Սպիտակ հագած տղամարդը երկու ձեռքով կտրուկ թեքեց գլուխս առաջ ու մի քիչ կողքի: Հեծանիվն ու ռիկշան անհայտացան: Մկրատը չրխչրխկաց: Վերջապես սպիտակ հագած տղամարդը գործի անցավ կողքից ու սկսեց հավասարեցնել ականջներիս հետևի մազերը: Նրանք այլևս երեսիս վրա չէին թռչում, և ես հանգստացած բացեցի աչքերս: Այդ պահին փողոցից բացականջություն լսվեց. «Կորեկի բլիթներ: Բը-լիթ-ներ, բը-լիթ-ներ»: Լսվեց փայտե մուրճիկի թխկոցը, որով հավանգի մեջ ծեծում են բլիթները: Ես միայն մանուկ տարիքում էի տեսել բլիթներ վաճառողի, և ես ցանկացա թեկուզ մի աչքով նայել նրան: Սակայն հայելու մեջ նրա արտացոլանքի հետքն անգամ չկար: Միայն լսելի էր, թե ինչպես է նա թակում խմորը: Աչքերս շլելով ես ճիգ էի գործադրում վաճառականին հայելու անկյունում տեսնելու համար և հանկարծ նկատեցի, որ դրամարկդի ցանցավանդակի հետևում մի կին է հայտնվել: Թխադեմ, թավ հոնքերով, հաստամարմին: Մազերը հարդարված են «իտիգաեսի» սանրվածքով, կիմանոն սև ատլասից փոխովի օծիքներով է:

Մի ծնկի վրա իջած, նա հաշվում էր թղթադրամները: Թղթադրամները կարծես տասնոցներ էին: Երկար թարթիչներն իջեցրած ու բարակ շուրթերն իրար սեղմած, կինը ջանասիրաբար ու բարձրաձայն հաշվում էր: Նա շատ արագ էր հաշվում, սակայն թղթադրամները չգիտես ինչու ոչ մի կերպ չէին վերջանում: Նրա ծնկին կար ընդամենը հարյուր թղթադրամ: Ինչքան էլ որ վերահաշվես հարյուր թղթադրամները, դրանց քանակը չի ավելանա: Ես ցրված նայում էի մեկ կնոջը, մեկ տասանոց թղթադրամներին, երբ մի պահ սպիտակ հագած տղամարդը ուղիղ ականջիս մեջ բարձրաձայն ասաց. «Եկեք լվանանք ձեր գլուխը»: Դա կնոջն

ավելի մոտիկից ուսումնասիրելու լավ հնարավորություն էր, և աթոռից բարձրանալով՝ ես շրջվեցի դրամարկդի կողմը: Սակայն դրամարկդի ցանցավանդակի հետևում ոչ կին կար, ոչ էլ թղթադրամներ — ոչինչ:

Վճարելով ու փողոց դուրս գալով ես տեսա, որ մուտքից դեպի ձախ տեղադրված են չորս թե հինգ ձվաձև մեծ տակառներ, որոնցում լողում էին բազմաթիվ կարմիր, պտավոր, մեծ ու փոքր ոսկե ձկնիկներ: Դրանց հետևում կանգնած էր վաճառողը: Գլուխը ձեռքին հենած՝ վաճառողը անթարթ նայում էր լողացող ձկներին: Նա բացարձակապես ուշադրություն չէր դարձնում աղմկոտ բազմամարդ ամբոխին: Միառժամանակ ես սպասում էի՝ հետևելով ձկնավաճառին: Բայց այդ ամբողջ ընթացքում նա անգամ տեղից չշարժվեց:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Աշխարհն անհանգիստ էր: Թվում էր, ուր որ է պատերազմ կսկսի: Կալվածքի պատերից այն կողմ մոլեգնում էին այրված ախոռների չսանձված ձիերը: Գիշեր ու ցերեկ փոշի բարձրացնելով՝ հետևակային զինվորները փորձում էին բռնել նրանց: Իսկ տանը այդ ամբողջ ընթացքում լռություն էր տիրում: Այնտես ապրում էր երիտասարդ մի մայր երկու տարեկան տղայի հետ: Հայրն ինչ-որ տեղ է գնացել: Գնացել է մութ գիշերով: Տեղաշորի մեջ նստած՝ նա հագավ ծղոտե սանդալները, գլուխը փաթաթեց սև շորով ու դուրս եկավ հետևի դռնից: Աշտանակի, որ բռնել էր նրան ճանապարհի դնող մայրը, լույսի բարակ շերտը ճեղքեց մութն ու լուսավորեց հինավուրց նոճին, որ աճում էր տան ցանկապատի առաջ:

Հայրն այդպես էլ չվերադարձավ: Մայրն ամեն օր հարցնում էր երկու տարեկան երեխային.

— Ու՞ր է հայրդ:

Տղան չէր պատասխանում: Որոշ ժամանակ անց նա սովորեց պատասխանել. «Այնտեղ»: Եվ երբ մայրը նրան հարցնում էր՝ «Իսկ ե՞րբ է նա վերադառնալու», նա ծիծաղելով նորից ասում էր «Այնտեղ»: Այդ ժամանակ մայրը նույնպես ծիծաղում էր: Հետո սովորեցնում էր նրան ճիշտ պատասխանել անընդհատ կրկնելով «Շուտով կվերադառնա»: Սակայն տղան կարողացավ հիշել միայն «շուտովը»: Եվ երբեմն այն հարցին, թե «Որտե՞ղ է քո հայրը», նա պատասխանում էր. «Շուտով»:

Գիշերը վրա հասնելուն պես, երբ շուրջբոլոր ամեն ինչ լռում էր, մայրը, ձգելով օբի-գոտին ու նրա տակ պահելով շնաձկան կաշվից պատյանի միջի կարճ սուրը, բարակ գոտիով երեխային կապում էր մեջքից և ծածուկ դուրս գալիս դռնակից: Մայրը ոտքերին միշտ ուներ եղեգե սանդալներ: Երբեմն տղան քնով էր անցնում մոր մեջքին՝ հանգստանալով նրա սանդալների տկտկոցի ձայնից:

Նա քայլում էր դեպի արևմուտք, կավածեփ ցանկապատերի երկարությամբ, որ ձգվում էին տների շուրջ: Իջնելով թեթև զառիվայրից՝ նրանք հայտնվում էին գինկո հսկայական ծառի առաջ: Եթե այդտեղից շրջվենք դեպի աջ, ապա հեռվում, ընդամենը հարյուր մետրի վրա քարե

դարպասներ-տորիներն¹⁴ էին: Դարպասների մի կողմից բրնձի դաշտերն էին, մյուս կողմից՝ մանր եղեգի մացառուտները: Սակայն անմիջապես դարպասների մոտից սկսվում է մուգ կրիպտոմերիանների թավուտը: Քարերով պատված արահետով երեսունից-քառասուն մետրի վրա հին սրբատեղի տանող աստիճաններն են: Նվիրաբերությունների համար նախատեսված գուճաթափ մոխրագույն տուփի տակից կախված է մեծ զանգակով պարան: Ցերեկով, զանգակի կողքին կարելի է տեսնել «Հատիմանի սրբավայր»¹⁵ գրուքամբ ցուցանակ: «Հատի» հիերոգլիֆը անսովոր ձևով է գրառված՝ իրար դեմ դիմաց նստած երկու աղավաղների ձևով: Կային շատ այլ ցուցանակներ ևս: Հիմնականում դրանք թիրախներ էին, որոնց ուղղությամբ կրակում էին տեղական զինվորները տաճարային տոնակատարությունների ժամանակ, և յուրաքանչյուրի վրա գրված է նշանակետին խփած զինվորի անունը: Հազվադեպ էին սրբավայրին սուր նվիրաբերելու մասին ցուցանակները:

Ամեն անգամ, երբ մայրն անցնում էր թորի-դարպասների միջով, կրիպտոմերիայի ճյուղերին բվում էր բուն: Լսվում էր կոշտ սանդալների քստքստոցը: Մայրը կանգ էր առնում սրբավայրի առաջ, քաշում էր զանգակով պարանից, խոնարհվում էր և ծափ տալիս¹⁶: Այդ պահին բուն գրեթե միշտ անսպասելիորեն լռում էր: Իսկ մայրն ի խորոց սրտի աղոթում էր ամուսնու բարեհաջող վերադարձի մասին: Մայրն ամբողջ սրտով հավատում էր, որ քանի որ իր ամուսինը սամուրայ է, ապա եթե անդադար աղոթի պատերազմի աստված Հատիմանին, աղոթքն անպայման լսելի կլինի: Տղան հաճախ արթնանում էր զանգակի ձայնից, և շուրջը հայտնաբերելով կատարյալ մթություն սկսում էր լաց լինել մոր մեջքին կապված: Այդժամ աղոթելու հետ միասին մայրը սկսում էր օրորել նրան: Երբեմն երեխան հանգստանում էր: Երբեմն սկսում էր ավելի ուժեղ լաց լինել: Սակայն ինչ էլ որ լիներ, ստիպել մորը ընդհատել աղոթքը, այդքան էլ հեշտ չէր: Ահա, վերջացնելով աղոթքը ու արձակելով բարակ գոտին, նա երեխային մեջքից զգուշորեն քաշեց դեպի փորը, նպատակ ունենալով նրան ցած իջեցնել: Երկու ձեռքերով երեխային գրկած՝ նա սկսեց աստիճաններով բարձրանալ դեպի սրբատեղին:

— Չէ՞ որ դու լավ տղա ես: Մի քիչ սպասիր այստեղ,— այտով երեխայի այտին հպվելով ասաց նա: Հետո արձակելով գոտին, նրանով փաթաթեց երեխային ու մյուս ծայրը կապեց սրբավայրի բռնածողից: Եվ իջնելով աստիճաններով՝ սկսեց «ահյակուդոյին» հարյուրանգամյա խոնարհման գործադրությունը, հետ ու առաջ քայլելով քարածածկ արահետով¹⁷ Սրբավայրի բռնածողին կապված երեխան կատարյալ մթության մեջ չորեքթաթ էր տալիս շվաքարանի տակ, հեռանալով գոտու երկարությամբ: Այդպիսի գիշերներն իսկապես նվեր էին մոր համար: Սակայն երբ

¹⁴ Տորիի - սինտոիստական սրբավայրի մուտքի Ռ- ձև դարպասներ (աքլորաթառի խորհրդանշանը):

¹⁵ Հատիման - պատերազմի աստվածը, որ համարվում էր նաև բուդդայականության պահապան:

¹⁶ Սովորական գործողություններ սինտոիստական աստվածությանը աղոթքով դիմելու դեպքում:

¹⁷ Օհյակուդո - աղաչանքի ծիսակարգ, կատարվում էր վաղ առավոտյա կամ գիշերով, քանի որ համարվում էր, թե որպեսզի աղոթքը լսվի, ոչ ոք չպետք է տեսնի աղոթողին: Ծեսը կայանում է սրբավայրի շուրջ հարյուր անգամ (առանց ընդհատման) պտտվելով կամ հարյուր օր շարունակ աղոթելով:

կապված երեխան սկսում էր բարձրաձայն լաց լինել, մայրն անհանգստությունից իր տեղը չէր գտնում: Հևիհև շտապում էր հնարավորինս արագ վերջացնել հարյուրանգամյա խոնարհումը: Երբեմն նրան ոչինչ չէր մնում, քան բարձրանալ վերև ու հանգստացնել երեխային: Իսկ հետո ամբողջը նորից սկսել:

Հայրը, որի մասին այդպես անհանգստանում էր ամբողջ գիշերներ անքուն անցկացնող մայրը, վաղուց արդեն սպանված էր մի ռոնինի կողմից:

Այս տխուր պատմությունը ես լսել եմ մորիցս, երագիս մեջ:

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԳԻՇԵՐ

Յոթ օր է անցել այն պահից, ինչ մի կին փախցրել էր Սյոտարոին: Կենսանը եկել էր ինձ պատմելու, որ յոթերորդ օրվա երեկոյան Սյոտարոն անսպասելի վերադարձավ ու նույն օրն էլ բարձր ջերմությամբ անկողին ընկավ: Մեր թաղամասում Սյոտարոն ամենագեղեցիկ երիտասարդներից մեկն էր: Ինչպես նաև նա չափազանց ազնիվ ու բարեպաշտ էր: Նա միայն մեկ թուլություն ուներ: Երեկոն վրա հասնելուն պես, նա հագնում էր եզրավոր բոլորագլխարկը և տեղավորվելով մրգերի խանութի մուտքի մոտ, սկսում էր զննել մոտով անցնող կանանց դեմքերը: Եվ չէր հոգնում նրանցով զմայլվելուց: Ուրիշ ոչնչով նա չէր առանձնանում: Երբ անցորդների մեջ կանայք չէին լինում, նա ճանապարհին չէր նայում, այլ դիտում էր մրգերը: Կրպակում ինչ մրգեր ասես որ չկային: Դեղձը, խնձորը, մուշմուլան, բանանները հավաքված էին զամբյուղների մեջ եւ երկու շարքով դասավորված այնքան գեղեցիկ, որ կարելի էր հյուրասիրության համար ցանկացած միրգ անմիջապես գնել: Սյոտարոն նայելով պտուղներով լիքը այդ զամբյուղներին՝ ասում էր. «Ինչ գեղեցիկն են»: Նա հավաստիացնում էր, որ եթե առևտրական դառնալու լինի, ապա անպայման մրգեղեն կվաճառի: Բայց սովորականի պես հագնելով իր եզրագլխարկը, անգործ ու անբան թրև էր գալիս: Պատահում էր, որ դիտելով չինական կիտրոնները, նա գիտակի տեսքով ասում էր, որ դրանց գույնը հոյակապ է: Բայց ոչ մի անգամ կոպեկ չծախսեց մրգեր գնելու համար: Անգամ ծրի չէր փորձի դրանցից մեկը: Միայն դրանց գույնն էր գովում:

Մի երեկո կրպակի առաջ անսպասելիորեն մի կին կանգնեց: Նա ճաշակով էր հագնված ու արժանապատվորեն էր պահուն իրեն: Նրա կիմանոյի նախշը շատ դուրեկավ Սյոտարոյին: Սակայն ավելի շատ նրան հիացրեց կնոջ գեղեցկությունը: Սյոտարոն հանելով իր թանկարժեք գլխարկը՝ սիրալիորեն խա նարիվեց: Կինը մատնացույց անելով ամենամեծ զամբյուղը՝ ասաց. «Այ սա, խնդրեմ» Սյոտարոն անմիջապես նրան մատուցեց զմբյուղը: Կինը, հագիվ փորձելով բարձրացնել զամբյուղը, անմիջապես ասաց. «Ահ, ինչքան ծանր է»: Սյոտարոն ոչնչով զբաղված չէր, բացի դրանից նա միշտ պատրաստ էր օգնել, ուստի և առաջարկեց. «Թույլ տվեք ես զամբյուղը հասցնեմ ձեր տուն»,— և հեռացավ կրպակից կնոջ հետ միասին: Այդ պահից նա այլևս չվերադարձավ: Անգամ Սյոտարոյի համար դա չափազանց թեթևամտություն էր: Հարազատներն ու բարեկամները անհանգստացան ու աղմուկ բարձրացրին. ինչ-որ բան հո

չի պատահել նրա հետ: Եվ ահա յոթերորդ օրվա երեկոյան նա անսպասելիորեն վերադարձավ: Նրան շրջապատած բարեկամներն ու հարազատները միմյանցից առաջ անցնելով՝ հարցնում էին. «Սյո-սան, ո՞ւր էիր դու»: Սյոտարոն պատասխանում էր, թե գնացել մեկնել էր լեռները: Երևում էր, որ նա իսկապես հեռու էր մեկնել: Սյոտարոյի խոսքերով գնացքից իջնելով, նա կնոջ հետ հայտնվեց բաց դաշտում: Դա մի անծայրածիր հարթավայր էր, ուր էլ նայես կանաչին էր տալիս խոտը: Կնոջ հետ միասին նրանք գնում էին խոտերի վրայով և հանկարծ հայտնվեցին անդունդի եզրին: Եվ այստեղ նա ասաց Սյոտարոյին. «Խնդրում եմ ցատկեք ցած»: Սյոտարոն նայեց ցած՝ հատակը չէր երևում, միայն թեք զառիվայրն էր: Սյոտարոն նորից հանելով իր եզրավոր բոլորագլխարկը և թախանձագին ներողություն խնդրելով, հրաժարվեց դա անելուց: Այդժամ կինն ասաց. «Եթե դուք հրաժարվում եք ցատկել, ապա թող ձեզ լիզի խոզը: Դուք դրան համաձայն եք»: Սյոտարոն տանել չէր կարող խոզերին և ասքեր պատմող Կումոեմոնին¹⁸: Սակայն քանի որ նա պատրաստ չէր հրաժեշտ տալու կյանքին, ապա որոշեց, որ դա ավելի լավ է, քան անդունդի մեջ ցատկելը: Եվ այդ պահին ճղճղալով հայտնվեց մի խոզ: Սյոտարոն ստիպված էր իր ձեռքի՝ արմավենուց բարակ ճիպոտով հարվածել խոզի մոուլթին: Ճղճղոցով խոզը գլորվեց անդունդը: Հազիվ էր Սյոտարոն հասցրել հանգիստ շունչ քաշել, երբ ևս մեկ խոզ ահագին դնչով դեմ առավ նրան: Եվ նորից նա թափահարեց իր ճիպոտը: Խոզը ճղճղոցով գլխիվայր գլորվեց անդունդը: Սակայն հետևից հայտնվեց ևս մեկը: Նույն պահին Սյոտարոն շրջվեց ու տեսավ. ամբողջ հարթավայրով, ուր էլ որ նայես, անհամար քանակությամբ խոզեր բոլոկներով ու ճղճղալով շարժվում էին նրա վրա, և որ կանգնած է անդունդի եզրին: Սյոտարոյի սիրտը սկսեց արագ բաբախել: Սակայն ստիպված էր պաշտպանվել պարբերաբար ճիպոտով հարվածելով մոտեցող խոզերի դնչերին: Չարմանալի է, բայց խոզերը անդունդն էին շարժվում, բավական էր միայն ճիպոտով նրանց մոուլթին դիպչեր: Նայելով դեպի անհատակ անդունդը նա տեսավ գլխիվայր թափվող խոզերի ամբողջ շարաններ: Սյոտարոն սարսափեց այն մտքից, որ անդունդ է շարտել այդքան մեծ քանակությամբ խոզեր: Սակայն խոզերն անընդհատ գալիս էին: Սմբակներով փոշու սև ամպեր բարձրացնելով կոխկրտելով խոտերն ու անընդհատ ճղճղալով, նրանք շարժվում էին իր կողմը: Հուսահատության մեջ, հավաքելով ամբողջ ուժերը, Սյոտարոն հարվածում էր խոզերի դնչերին յոթ օր ու վեց գիշեր: Բայց ի վերջո նրա ուժերը սպառվեցին, ձեռքերն անզոր դարձան, խոզը լիզեց նրան ու նա ընկավ անդունդը:

Սյոտարոյի մասին իր պատմվածքը պատմելով մինչև այստեղ Կեն-սանը ասաց. «Այդ ամենն այն պատճառով, որ չի կարելի մտիկ տալ կանանց»: Ես նրա հետ հաճույքով համաձայնեցի: Սակայն Կեն-սանը ավելացրեց, որ կցանկանար ձեռքը գցել Սյոտարոյի բոլորագլխարկը: Սյոտարոն դատապարտված է: Բոլորագլխարկը Կեն-սանի գրպանում է:

¹⁸ Տոյոուկեն Կումոեմոն (1873-1916) - երաժշտական նվագարանի ուղեկցությամբ բալլադներ պատմող (ճապ. նանիվաբուսի):